

Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Sözdizim Nazariyesine İşlevsel Bir Yaklaşım

Hüseyin Çiçek | 0000-0003-0672-597X | hcicek@gantep.edu.tr

Arş. Gör. Dr. | Gaziantep Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi | Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı | Gaziantep
| Türkiye

<https://ror.org/020vvc407>

Mehmet Ali Kılaz Araz | 0000-0002-1009-2100 | mehmetalikilaz.araz@asbu.edu.tr

Doç. Dr. | Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi | Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı
Ankara | Türkiye

<https://ror.org/025y36b60>

Atıf: Çiçek, Hüseyin – Araz, Mehmet Ali Kılaz. "Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Sözdizim Nazariyesine İşlevsel Bir Yaklaşım", *Artuklu Akademi* 12/1 (Haziran 2025), 1-23.
<https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1629847>

Öz: Modern dilbilim yaklaşımlarından biri olan işlevsel yaklaşım, dilin işlevlerini ve kullanımlarını dikkate alarak kapsamlı bir inceleme yapmayı savunur. Edimbilimle sıkı bir ilişkisi olan işlevsel yaklaşımın, geleneksel Arap dili çalışmalarındaki izleri olsa da bu çalışmalarda sistematik bir işlevselcilikten bahsetmek zordur. Çalışmanın ele aldığı problem, söz konusu yaklaşımın, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (öl. 471/1078-79) dil düşüncesiyle ne derece örtüştüğüdür. Kur'an'ın i'câzını fesahat ile fesahatin kaynağını ise sözdizimle açıklayan Cürcânî'ye göre sözdizimsel bir yapının anlamlı olabilmesi için mutlaka bir işlev ve kullanımı sağlaması gerekir. Cürcânî, dilbilgisel kurallara uygun olsa bile belirli bir işlevi sağlamayan sözdizimsel yapının anlamsız olduğunu düşünür. Bu çalışmanın amacı, modern dönem yaklaşımlardan işlevsel yaklaşım ile Cürcânî'nin dil anlayışı arasında karşılaştırmalı metotla bir ilişki kurmaktır. Buradan hareketle elde edilen sonuca göre Cürcânî'nin Delâil özetindeki genel dil anlayışı ve sözdizim yaklaşımı işlevsel ve kullanım temellidir. Zira Cürcânî'nin Delâilü'l-i'câz adlı eserinde yapı-kullanım ilişkisi bağlamında söyledikleri, işlevsel yaklaşımın temel ilkeleriyle büyük oranda örtüşür.

Anahtar Kelimeler: İşlevselcilik, Abdülkâhir el-Cürcânî, Delâilü'l-i'câz, İşlev, Kullanım.

Makale Bilgileri

<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışma Doç. Dr. Mehmet Ali Kılaz Araz danışmanlığında 10.01.2025 tarihinde tamamladığımız İşlevsel Dilbilgisi Çerçevesinde Arap Dilinde Edimbilimsel Sözdizim ve Cürcânî'deki Temelleri başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.
<i>Makale Türü</i>	Araştırma Makalesi
<i>Değerlendirme</i>	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
<i>Geliş Tarihi</i>	30.01.2025
<i>Kabul Tarihi</i>	28.03.2025
<i>Yayın Tarihi</i>	30.06.2025
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı- intihal.net

Yapay Zeka Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.	
Etik Kurul İzni	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	
Etik Bildirim	artukluakademi@gmail.com	
Yazar Katkıları	Araştırmanın Tasarımı	Yazar-1 (%75) - Yazar-2 (%25)
	Veri Toplanması	Yazar-1 (%75) - Yazar-2 (%25)
	Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama	Yazar-1 (%75) - Yazar-2 (%25)
	Makalenin Yazımı	Yazar-1 (%100) - Yazar-2 (%0)
	Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi	Yazar-1 (%75) - Yazar-2 (%25)
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	
Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır	
Dizinleme Bilgileri	Dergi TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's ve ATLA'da taranmaktadır.	

A Functional Approach to 'Abd al-Qâhir al-Jurjânî's Theory of Syntax

Hüseyin Çiçek | 0000-0003-0672-597X | hcicek@gantep.edu.tr

Research Assistant Dr. | Gaziantep University | Faculty of Theology | Department of Arabic Language and Rhetoric | Gaziantep | Türkiye

<https://ror.org/020vvc407>

Mehmet Ali Kılav Araz | 0000-0002-1009-2100 | mehmetalikilay.araz@asbu.edu.tr

Assoc. Prof. Dr. | Social Sciences University of Ankara | Faculty of Theology | Department of Arabic Language and Rhetoric | Ankara | Türkiye

<https://ror.org/025y36b60>

Citation: Çiçek, Hüseyin – Araz, Mehmet Ali Kılav. "A Functional Approach to 'Abd al-Qâhir al-Jurjânî's Theory of Syntax", *Artuklu Akademi* 12/1 (Jun 2025), 1-23. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1629847>.

Abstract: The functional approach, one of the modern linguistic approaches, advocates a comprehensive analysis of language by taking into account its functions and uses. While this approach—closely aligned with pragmatic studies—finds sporadic resonance in classical Arabic linguistic thought, it would be anachronistic to attribute to medieval scholars a systematic formulation of functionalism as understood in contemporary terms. However, what 'Abd al-Qâhir al-Jurjânî (d. 471/1078-79) says in his work *Dalâ'il al-I'jâz* concerning the syntactic structure and communicative efficacy relationship largely coincides with the basic principles of the functional approach. According to al-Jurjânî, who explains the *i'jâz* of the Qur'ân in terms of eloquence and the source of eloquence in terms of syntax, a syntactic structure must provide a function and use in order to be meaningful. Clearly showing his functional and communicative approach, al-Jurjânî thinks that a syntactic structure that does not provide a certain function is meaningless even if it complies with grammatical rules. The aim of this study is to establish a relationship between the functional approach, one of the modern approaches, and al-Jurjânî's understanding of language through a comparative method. According to the results, al-Jurjânî's general understanding of language and syntax in *Dalâ'il* is functional and usage-based.

Keywords: 'Abd al-Qâhir al-Jurjânî, *Dalâ'il al-I'jâz*, Function, Communicative Efficacy..

Article Information

<i>Ethical Statement</i>	This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "İşlevsel Dilbilgisi Çerçevesinde Arap Dilinde Edimbilimsel Sözdizim ve Cürçânî'deki Temelleri", supervised by Assoc. Prof. Dr. Mehmet Ali Kılav Araz (Ph.D. Dissertation, Ankara Sosyal Bilimler University, Ankara/Türkiye, 2025).
<i>Article Type</i>	Research Article
<i>Reviewers</i>	Two external reviewers / Double-blind
<i>Date of Submission</i>	30.01.2025
<i>Date of Acceptance</i>	28.03.2025
<i>Date of Publication</i>	30.06.2025
<i>Plagiarism Checks</i>	Done- intihal.net

<i>AI Disclosure</i>	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.	
<i>Ethics Committee Approval</i>	This study does not require ethics committee approval, as it is based on data obtained through literature review and previously published sources. It is hereby declared that all scientific and ethical principles were observed during the preparation of the study, and that all referenced works have been properly cited in the bibliography.	
<i>Complaints</i>	artukluakademi@gmail.com	
<i>Author Contributions</i>	Conceptualization	Author-1 (%75) - Author-2 (%25)
	Data Curation	Author-1 (%75) - Author-2 (%25)
	Investigation - Analysis - Validation	Author-1 (%75) - Author-2 (%25)
	Writing	Author-1 (%100) - Author-2 (%0)
	Review & Editing	Author-1 (%75) - Author-2 (%25)
<i>Conflict of Interest</i>	No conflict of interest declared	
<i>License</i>	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.	
<i>Indexing Information</i>	The journal is indexed in TrDizin DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's and ATLA.	

Giriş

Dilbilimin ortaya çıktığı 20. yüzyıldan asırlar önce gerek Arap dili gerek diğer doğu ve batı dilleri özelinde ciddi çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte Saussure (1857-1913) ile birlikte başlayan modern dilbilim, dili kendi içinde bir sistem ve bu sistem içindeki ilişkilerin bütünü olarak gördüğü için dilsel analizde sistematik olmayı bir gereklilik görür. Söz konusu sistematik yaklaşımlar arasında işlevsel ve biçimci yaklaşımlar sayılabilir. Biçimci yaklaşım, dil analizinde yalnızca dilin yapısal bileşenlerini dikkate alarak dilin iletişimsel işlevlerine, kullanımına ve bağlamına ya hiç ya da gerektiği kadar değinmez. Buna karşın işlevsel yaklaşım, dil analizinde dilin iletişimsel rollerine, kullanımına ve bağlamına odaklanarak dilsel yapının ancak işlevle birlikte değerlendirilebileceğini savunur.¹ Buna göre yapı-kullanım ilişkisinin anlaşılmasında işlevsel yaklaşımın önemli katkıları vardır. Zira bu yaklaşım, yapıyı salt biçimsel özellikleriyle değil iletişim esnasında gerçekleştirdiği işlev ve kullanımla birlikte inceler. Dil sadece biçimsel bir yapı olmadığına göre ve yapının kullanımla sıkı bir ilişki içinde olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda işlevsel yaklaşımın önemi daha iyi anlaşılır. Bu çalışmanın amacı, modern dilbilim yaklaşımlarından olan işlevsel yaklaşımın söz konusu ilkelerinden hareketle geleneksel Arap dilcilerinden Cürânî'nin dil anlayışını açıklamaktır. Cürânî'nin işlevsel dil anlayışı, *Delâilü'l-i'câz* adlı eserinde tam manasıyla görülebilir. O, *el-Avâmil*, *el-Cümel* ve *el-Muktesid* eserlerinde yapısal dilbilgisi konularına, *er-Risâletü's-şâfiye*'de ise sarfe görüşünün eleştirisi bağlamında Kur'an'ın i'câzı konusuna ağırlıklı olarak değinirken sözdizim olgusunu detaylı bir işlevsel yaklaşımla ele almaz. Ancak *Delâil* eserinin başından sonuna kadar sergilediği sözdizim yaklaşımı, işlevsel ve kullanım temellidir. Nitekim Cürânî'nin sözdizim nazariyesinin titiz bir çalışmasını sunan Boyalık, onun genel dil yaklaşımının ve hatta sözdizim analizinin pragmatik seviyede olduğu sonucuna ulaşır.² Pragmatik bir sözdizim anlayışı ise, işlevsel ve kullanım temelli bir yaklaşımdan başka bir şey değildir.

Geleneksel Arap dili çalışmalarında işlev ve kullanımla örtüşen birçok mesele ele alınmışsa da işlevsel ve pragmatik sözdizim uygulamalarına dair geniş bir malzemeyi Cürânî dışında başka bir dilcide bulmak neredeyse imkânsızdır. Halil b. Ahmed (öl. 175/791) ve Sîbeveyhi (öl. 180/796) gibi ilk dönem dilciler, lafız-anlam ayrımı konusunda anlamsal ve biçimsel ilkeler belirleyerek yapı-kullanım ilişkisine ışık tutmuşlardır.³ Böylece Sîbeveyhi, her ne kadar işlevselci bir gramerci olarak tanımlanmış olsa da⁴ sözdizimin işlevsel ve pragmatik özelliklerine Cürânî kadar ayrıntılı değinmez. Zaten Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı yazdığı dönem, Arap dilbiliminde henüz bir tekamülün olmadığı bir dönemdir. Hatta bunun da ötesinde Arap dilbiliminin temellerinin ilk atıldığı dönemdir. Daha sonra Cürânî'ye kadar başta belagat alanında olmak üzere bazı dilciler yapı-kullanım ilişkisine vurgu yapsa da biçimci yönelimlerin revaçta olduğu söylenebilir.⁵ Dilsel analiz, Kur'an'ın i'câzı ve edebi eleştiri gibi konularda biçimci yaklaşım sergileyenlerin sayısının çok olması, Cürânî'yi işlevsel ve kullanım temelli bir sözdizim anlayışına motive eden nedenlerden biridir. Ülkemizde yapı-kullanım ilişkisi, Cürânî'nin nazm teorisi ve onun genel dil anlayışı

¹ Peter Harder, "Structure and Function: A Niche-Constructional Approach", *Functional Approaches to Language*, ed. Shannon T. Bischoff - Carmen Jany (Berlin: De Gruyter Mouton, 2013), 248/71.

² M. Taha Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat: Abdülkâhir el-Cürânî'nin Sözdizimi Nazariyesi* (İstanbul: Klasik, 2017), 183, 188-189.

³ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Bünyamin Aydın, "Yeni Halilcilik Kuramının Temel Kavramları Üzerine Bir İnceleme", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/2 (2021), 1149-1174.

⁴ bk. Michael G. Carter, "An Arab Grammarian of the Eighth Century A. D.: A Contribution to the History of Linguistics", *Journal of the American Oriental Society* 93/2 (1973), 150-151.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 75-98.

hakkında birçok çalışma yapılmışsa da⁶ modern dilbilim yaklaşımlarından biri olan işlevsel yaklaşım çerçevesinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma, Cürçânî'nin genel dil anlayışı ile sözdizim anlayışını modern dilbilimsel yaklaşımlar ışığında değerlendirir. Elde edilen sonuca göre Cürçânî'nin *Delâil* eseri bağlamındaki dilsel yaklaşımı, işlevsel ve pragmatik temellidir.

1. İşlevsel Yaklaşım Nedir?

Dili oluşturan bileşenleri bir bütün ve karşılıklı ilişkiler sistemi olarak gören Saussure'ün yapısalcı yaklaşımı, bir disiplin olarak dilbilimin ortaya çıktığı dönemin ilk yaklaşımı sayılabilir. Saussure'ün yaklaşımı, bazı dilbilimcileri doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiş, bu etkilenmenin bir tezahürü olarak da birtakım yaklaşımlar ve okullar ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri olan işlevselcilik, dil incelemesinde iletişimi ve bu iletişim esnasında gerçekleşen işlev ve kullanımı son derece dikkate alan bir yaklaşımdır. Buna göre dilin hangi işlevleri ve kullanımları yerine getirdiği üzerinde durulmadan dil hakkında kapsamlı ve anlamlı bir inceleme yapılamaz.⁷ Bunun farkında olan dilbilimci Ahmed el-Mütevekkil (1944-), işlevsel yaklaşımı, sözlü etkileşimin doğru anlaşılmasında bir araç olarak kabul ederek dil incelemesinin bu minvalde olmasını tercih eder. Zira işlevsel olmayan yaklaşım, dili, salt yapıdan hareketle ve kullanımdan bağımsız izole bir nesne olarak inceler. Halbuki dilsel ifadeler, birtakım iletişimsel amaçları gerçekleştirmek için kullanılan araçlar sayıldığından dilbilimsel yaklaşımın dilsel yapıya yönelimi buna uygun olmalıdır. Bu ise işlevsel bir yaklaşımdır.⁸ İşlevsel yaklaşımın dilsel yapıyla birlikte kullanımı dikkate alması, edimbilim disipliniyle sıkı bir ilişki içinde olduğunu gösterir. Zira edimbilimin tanımlarından birine göre bu disiplin, yapı ve kullanım arasındaki dilbilgisel ilişkileri inceler.⁹

İşlevsel yaklaşımın temel ilkeleri, biçimsel yapının göz ardı edildiği anlamına gelmemelidir. Kimi işlevsel olmayan yaklaşımlar, dil analizinde yapıdan hareket edilmesi gerektiğini savunurken işlevsel yaklaşım, yapının ancak işlevle birlikte anlaşılabilirliğini savunur.¹⁰ Bu, geniş perspektiften işlevsel yaklaşımın bir ifadesi iken dar anlamda işlevsel yaklaşım daha çok dilbilgisel işlevler/ilişkiler anlamındadır. Buna göre özne, nesne, zaman, durum, araç, yer... birer dilbilgisel işlev iken belirli bir dilsel yapının belirli bir kullanımı gerçekleştirmek için kullanılması iletişimsel işlevdir. Dolayısıyla dilbilgisel işlevler, öğelerin cümle içinde üstlendikleri farklı roller veya ilişkililerdir. Bunlar; sözdizimsel, anlambilimsel ve edimbilimsel işlevler olmak üzere üçe ayrılır. Sözdizimsel işlevler, cümle içindeki bir olay durumunun farklı açılardan sunulmasıyla ilgili olup özne ve nesne olarak ikiye ayrılır.¹¹ Anlambilimsel işlevler ise, terimlerin, cümledeki olay durumları içinde yerine getirdiği çeşitli rolleri ifade eder.¹² Örneğin Mütevekkil'e göre özne sözdizimsel işlevini sağlayan anlambilimsel işlevlerden bazıları şunlardır: Kılıcı (İng. Agent, Ar. منفذ), alıcı (İng. Recipient, Ar. مستقبل), erek (İng. Goal, Ar. مقبل), yer (İng. Location, Ar. مكان), zaman

⁶ Bunlardan bir kısmı için bk. Sedat Şensoy, *Abdülkâhir el-Cürçânî'de Anlam Problemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001); Kadir Kınar, "Abdülkâhir el-Cürçânî'nin Nazım Teorisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/13 (2006), 65-101; Muhammet Mücahit Asutay, "Arapça İsim Cümlesinde Sözdizim ve Anlamsal Yorumu Bir Bakış", *Nüşa* 21/52 (2021), 217-232; İsa Güceyüz (ed.), *Abdülkâhir el-Cürçânî'nin Dil ve Edebiyat Anlayışı* (Ankara: Fecr, 2022); Yusuf Ziya Bal, *Bir Kuram Olarak Abdülkâhir el-Cürçânî'nin Nazım Düşüncesi* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

⁷ Margaret Thomas, *Formalism and Functionalism in Linguistics: The Engineer and the Collector* (New York-London: Routledge, 2020), 16.

⁸ Hâfız İsmâîlî Alevî - Velid Ahmed el-Anâfî (ed.), *Esîletü'l-luga Esîletü'l-lisâniyyât* (Rabat-Cezayir-Beyrut: Dârü'l-Emân - Menşûrâtü'l-İhtilâf - Dârü'l-Arabiyye li'l-Ulûm, 2009), 35-36.

⁹ Stephen C. Levinson, *Pragmatics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 9.

¹⁰ Harder, "Structure and Function: A Niche-Constructional Approach", 248/71.

¹¹ Simon C. Dik, *The Theory of Functional Grammar: Part 1: The Structure of the Clause*, ed. Kees Hengeveld (Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 1997), 20/247.

¹² Simon C. Dik, *Functional Grammar*, ed. Ger J. de Haan - Wim Zonneveld (Dordrecht: Foris Publications, 1981), 32.

(İng. Time, Ar. زمان), araç (İng. Instrument, Ar. أداة)...¹³ Edimbilimsel işlevler ise, sözdizimdeki kurucuların kullanıldıkları geniş iletişimsel ortamla ilgili bu kurucuların bilgi durumunu belirleyen işlevlerdir.¹⁴ İşlevsel Dilbilgisi kuramında bu işlevler; odak, konu, tema ve kuyruk olmak üzere dört tanedir. Mütevekkil, daha sonra bunlara seslenmelik işlevini de ekleyerek bunların sayısını beşe çıkarmıştır.

Gerek işlevsel gerek işlevsel olmayan yaklaşımların temelleri elbette dille ilgili çalışmaların yapıldığı en eski dönemlere kadar götürülebilir. Zira bir dil analizinden bahsedilebiliyorsa bu analiz belirlen bir metotta olması kaçınılmazdır. Örneğin Antik Yunan dönemi filozoflarından Aristo'nun işlevsel yaklaşımından bahsedilebildiği gibi¹⁵ Arap dili üzerine ilk çalışmaları yapanlardan biri olan Sıbeveyhî'nin de işlevsel yaklaşımı hakkında akademik çalışmalar yapılmıştır.¹⁶ Fakat söz konusu işlevsel yöntemin sistematik olması veya bir disiplin halini alması ancak bir bilim dalı olarak dilbilimin ortaya çıkmasından sonra mümkün olmuştur. Zira Saussure ile birlikte dil, birçok bileşenden meydana gelen ve karmaşık bir yapıya sahip olan bir olgu olarak kabul edilmiş ve buna yönelik incelemenin de bunun başlı başına bir sistem olması gerçeği dikkate alınarak yapılması gerektiği savunulmuştur.

Cenevre, Kopenhag, Prag ve Londra gibi bazı dilbilim okullarında işlevsel yaklaşıma dair açıklamalar ve çalışmalar bulmak mümkün olsa da bu yaklaşımın hem kuramsal hem de kurumsal bir kimliğe kavuşması André Martinet (1908-1999) ile birlikte olmuştur. O, 1949'da yayımladığı *Phonology as Functional Phonetics (İşlevsel Sesbilgisi Olarak Sesbilim)* adlı eseriyle işlevselciliğin dilbilim incelemelerindeki yerine dikkat çekmiş ve 1976 yılında, "yapısal dilbilimin bir kolu olan işlevsel dilbilimi geliştirmek ve yaymak" amacıyla Uluslararası İşlevsel Dilbilim Kurumu'nu kurmuştur.¹⁷ Ses ve biçimle ilgili çalışmalarda da işlevsel yaklaşımı benimseyen Martinet'e göre işlevsel bir sözdizim incelemesi, alıcının, bir dizi anlamlı birimden nasıl anlam çıkarabileceğini veya konuşmacının, iletmek istediği mesajı nasıl baştan yapılandırabileceğiyle ilgilenir.¹⁸ Martinet'in işlevsel yaklaşımını en iyi yansıtan eseri, 1960'ta yayımlanan *Éléments de linguistique générale (Genel Dilbilim Öğeleri/İlkeleri)* adlı eseridir. Berke Vardar'ın (1934-1989) ifadesiyle bu eser, işlevsel dilbilimin kuramsal ve kavramsal çekirdeğini oluşturduğu için kendisi tarafından - Martinet'in de rızasıyla- *İşlevsel Genel Dilbilim* başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir.¹⁹ Martinet'in gerek kurumsal gerek kuramsal olarak İşlevsel Dilbilim'i kurmasından sonra birçok işlevsel dilbilgisi kuramı ortaya çıkmış ve gelişmiştir. İşlevsel Dilbilgisi, Dizgeci İşlevsel Dilbilgisi, Rol ve Referans Dilbilgisi, Sözcüksel İşlevsel Dilbilgisi, Batı yakası işlevselciliği ve kullanıma dayalı bilişsel-işlevsel kuramlar bunların başında gelir. Bu kuramlar, dile yönelik işlevsel bir yaklaşım benimseme noktasında ortak iken işlevselciliğin derecesi ve kapsamı noktasında kimi farklılıklar içerir. Buradan hareketle bazı araştırmacılar, işlevsel kuramları; radikal, muhafazakâr ve ılımlı şeklinde gruplandırmıştır.²⁰

¹³ Ahmed el-Mütevekkil, *Mine'l-bünyeti'l-hamliyye ile'l-bünyeti'l-mükevvinîyye: el-Vazîfetü'l-mefûl fi'l-lugati'l-arabiyye* (Dârülbeyzâ: Dârü's-Sakâfe, 1987), 23; Ahmed el-Mütevekkil, *el-Vazâ ifü't-tedâvüliyye fi'l-lugati'l-arabiyye* (Dârülbeyzâ: Dârü's-Sakâfe, 1985), 16.

¹⁴ Dik, *Functional Grammar*, 128.

¹⁵ Thomas Givón, "On the Intellectual Roots of Functionalism in Linguistics", *Functional Approaches to Language*, ed. Shannon T. Bischoff - Carmen Jany (Berlin: De Gruyter Mouton, 2013), 248/9-10.

¹⁶ Örneğin bk. Amal E. Marogy, *Kitâb Sibawayhi: Syntax and Pragmatics* (Leiden-Boston: Brill, 2010).

¹⁷ Mehmet Rifat, *Dilbilim ve Göstergebilimin Çağdaş Kuramları* (İstanbul: Düzlem Yayınları, 1990), 51-52.

¹⁸ André Martinet, "Functional Grammar", *Concise History of the Language Sciences: From the Sumerians to the Cognitivists*, ed. E.F.K. Koerner - R. E. Asher (Cambridge: Pergamon, 1995), 291.

¹⁹ Caner Kerimoğlu, *Genel Dilbilime Giriş* (Ankara: Pegem Akademi, 2014), 44; André Martinet, *İşlevsel Genel Dilbilim*, çev. Berke Vardar (İstanbul: Multilingual, 1998), 5.

²⁰ bk. Johanna Nichols, "Functional Theories of Grammar", *Annual Review of Anthropology* 13 (1984), 102-103.

2. Geleneksel Arap Dili Çalışmalarında İşlevsel Yaklaşım

İşlevselcilik, biçimcilik ve yapısalcılık gibi dilbilim yaklaşımları, modern dönemde ortaya çıkmış olsa da bu yaklaşımların izleri, dille ilgili çalışmaların yapıldığı en eski dönemlere kadar götürülebilir. Zira dilsel analizin bir metottan bağımsız olması düşünülemez. Buradan hareketle modern dilbilim yaklaşımlarından olan işlevselciliğe karşılık gelen kullanım ve bağlam temelli yaklaşımın, geleneksel Arap dili çalışmalarında birçok örneği vardır. Modern Arap dilbilimin en önemli işlevselcilerinden olan Mütevekkil, dil analizindeki biçimci ve işlevselci yaklaşımların modern dilbilimle sınırlı olmadığına dikkat çeker. Gerek geleneksel Arap dili çalışmalarında gerek Antik Yunan döneminden itibaren Avrupa merkezli dil çalışmalarında kuramsal işlevselcilikten bahsetmek pek mümkün olmasa da nahiv, belagat, fikhü'l-luga, fıkıh usulü ve tefsir gibi ilimlerde yapılan dil çözümlemelerinde dilsel kullanımı ve iletişimin işlevini oldukça önemseyen bir yaklaşım sergilenmiştir.²¹ Bu yaklaşım, modern dilbilimin işlevsel yaklaşımıyla örtüşmektedir. Ancak belagat ilminde görece fazla olmasına rağmen nahiv ilminde işlevsel yaklaşımın tezahürleri çok değildir. Kanaatimizce bunun en temel sebeplerinden biri, telif edilen nahiv eserlerinin büyük bir kısmında pedagojik kaygıların ön plana çıkmasıdır. Öte yandan özeld sözün bağlama uygunluğunu araştıran meânî ilminde genelde ise belagat ilminde, Cürçânî, İbn Cinnî (öl. 392/1002), Sekkâkî (öl. 626/1229), Kazvî (öl. 739/1338) gibi dilcilerin yaptığı çalışmalarda dilsel kullanımın daha çok ön plana çıktığını görebiliriz.

8 Sîbeveyhi, modern dilbilimdeki işlevsel yaklaşımların değiştiği bazı konulara benzer şekilde değinmiştir. Örneğin sesbirimlerin işleviyle ilgili söyledikleri, Trubetzkoy tarafından çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Harfleri asıl ve fer' olarak ikiye ayıran Sîbeveyhi'nin yaklaşımı mahreç esaslı olup harflerin mahreçlerinde meydana gelen değişikliklerin bir harfe yüklediği nitelikte ilgilidir.²² Sîbeveyhi'nin bu yaklaşımı her ne kadar bazıları tarafından Trubetzkoy'a benzetilse de²³ bunların anlam ayırt etme işlevi açısından aynı olduğu söylenemez. Trubetzkoy, anlam ayırt edici işleve sahip olup olmaması açısından dilsel seslere yaklaşırken Sîbeveyhi, mahreçten hareketle bu seslerin iyi olup olmama niteliğini esas alan bir yaklaşım sergiler. Öte yandan onun işlevsel yaklaşıma daha uygun düşen görüşlerinin, cümle değerlendirmesi hakkında olduğu söylenebilir. Nitekim cümleleri anlam yönünden (a) müstakîm hasen, (b) muhâl, (c) müstakîm kizb, (d) müstakîm kabîh ve (e) muhâl kizb olmak üzere beş kısma ayırması,²⁴ onun tasnifinde anlamın merkezi bir konumda olduğuna işaret eder. Bir diğer ifadeyle dilsel yapı, anlama bağlıdır. Buna göre anlam, iletişimdeki birtakım işlevleri sağlamak için yapıyı formüle eder.²⁵ Yine yapı-kullanım ilişkisi bağlamında Sîbeveyhi'nin söyledikleri, bu konuda işlevsel bir yaklaşım sergilediğini gösterir. Nitekim ona göre mef'ûlün takdim edilmesi, önem ifade etmek içindir.²⁶ Bu ise tamamen dilin işleviyle ilgilidir. Zira Arap dilinde mef'ûlün takdimi, belirli hedeflere ve işlevlere ulaşma amacı taşır; bunlardan biri ise ilgili ögenin önemine vurgu yapmaktır. Sîbeveyhi'nin anlam ve kullanım temelli yaklaşımından dolayı dilbilimci Michael G. Carter (1939-), onu işlevselci bir gramerci olarak tanımlamıştır.²⁷

²¹ Alevî - el-Anâtî, *Esiletü'l-luga Esiletü'l-lisâniyyât*, 35.

²² bk. Ebû Bîşr Amr b. Osmân Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Muhammed Kâzım el-Bekkâ (Beyrut: Mensûratü Zeyni'l-Hukûkiyye ve'l-Edebiyye, 2015), 5/728-729.

²³ İsmâhen Mîzâb, "el-Kitâb li Sîbeveyhi -Mukârebe vazifiyye-", *Luga-Kelâm* 6/3 (2020), 239.

²⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/72.

²⁵ Mîzâb, "el-Kitâb li Sîbeveyhi -Mukârebe vazifiyye-", 241.

²⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/88.

²⁷ bk. Carter, "An Arab Grammarian of the Eighth Century A. D.: A Contribution to the History of Linguistics", 150-151.

İşlevselciliğin temel özelliğiyle oldukça örtüşen dil tanımlarından biri, İbn Cinnî'nin tanımıdır. İbn Cinnî, “her topluluğun, maksatlarını ifade ettikleri seslerdir”²⁸ şeklindeki tanımıyla dilin en temel işlevinin iletişim olduğuna dikkat çeker. Yine Câhiz’a (öl. 255/869) göre iletişim aracı olan dilin temelinde bir ifadeyi anlama ve açıklama vardır.²⁹ Her iki yaklaşımda, dilin temel işlevi olan araçsallık özelliği, yani iletişim rolü merkezi bir konumdadır. Modern işlevsel dilbilimin kurucusu Martinet’in dil tanımı, geleneksel Arap dilbiliminin önde gelen dilcilerinden İbn Cinnî ve Câhiz’in yaklaşımından pek de farklı değildir. Zira Martinet’e göre dil, öncelikle bir araç konumunda olup bu aracın birincil işlevi iletişimdir.³⁰ Modern dönem dil tanımlarıyla birçok yönden örtüşen İbn Cinnî’nin dil tanımındaki işlevsel yaklaşımının en bariz göstergesi, dile, insanlar arasındaki iletişim işlevini sağlayan bir araç niteliği yüklemesidir. Bu ise işlevsel yaklaşımın en temel ilkesidir. Câhiz’in dil anlayışını modern yaklaşımlar ışığında değerlendiren bazı Arap dilbilimcileri, onun, Kur’an’ın i’câzı konusunda dilin iletişimsel işlevi ve Arap toplumundaki gündelik kullanımı düzeyinde bir yaklaşım takip ettiğini ve yine beyân ilmini de katılımcılar arasındaki iletişime odaklanarak açıkladığını ifade ederler.³¹

Belagat alanında önemli bir isim olan Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm* adlı eserinde belagat konularını ele alırken teşekkür, şikâyet, tebrik, teselli, övgü, yergi, teşvik, korkutma, ciddiyet, mizah, bildirim, soru ve inkâr gibi birçok bağlam ve konuşma işlevlerinden bahseder.³² Belagat ilminde yaygın olarak kullanılan “*لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالٌ*” (her bağlam için bir söz vardır) ifadesi, Sekkâkî’nin işlevsel ve kullanım temelli yaklaşımını veciz bir şekilde özetler. Bu, iletişimsel işlevin ve 9 kullanımın dilsel yapıda belirleyici olduğunu savunan işlevsel yaklaşımla örtüşmektedir. Konuşmanın, durumun gerektirdiği şekilde düzenlenmesi anlamındaki (muktezâ-i hâl) olgusunu oldukça önemseyen Sekkâkî’nin yaklaşımı, işlevsel yaklaşımın ilkeleriyle paralellik arz eder.³³

3. Cürânî’nin İşlevsel Dil Yaklaşımı

İşlev kelimesi bazı dilbilimciler için dilin yapısı dışındaki şiirsel veya iletişimsel işlevler gibi daha geniş bir anlamı ifade ederken bazıları için dilsel yapının bileşenlerinden biri olan dil içi bağımlılıkları ifade eder.³⁴ Dilbilgisel işlevler ile ifade edilen şey, daha çok bu ikinci anlama karşılık gelir. Bu çalışmada Cürânî’nin dil yaklaşımının işlevsel boyutları her iki anlamda kullanılmıştır. Benzer şekilde Mütevekkil de işlev kelimesini iki farklı anlamda kullanır. Ona göre görev açısından işlev, dilin bir bütün olarak yerine getirdiği roldür ki bu rol, iletişimin sağlanmasıdır. Bir diğer anlamda ise işlev; dilbilgisel ilişkiler anlamında olup bunlar, cümle kurucuları arasında gerçekleşir. Bu; sözdizimsel, anlambilimsel ve edimbilimsel işlevler olarak üçe ayrılır.³⁵ Cürânî’nin ifadelerinde, Mütevekkil’in işlev kelimesine yüklediği her iki anlamı da görmek mümkündür. Zira aşağıda göreceğimiz üzere Cürânî, genel anlamda dilin iletişimsel işlevine, dar anlamda ise dilbilgisel ilişkiler anlamındaki işlevlere (meânî’n-nahv) sık sık temas eder.

²⁸ Ebü’l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Hasâ’is*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2008), 1/87.

²⁹ Ebü Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, nşr. Abdüsselâm Hârûn (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1998), 1/11.

³⁰ Martinet, *İşlevsel Genel Dilbilim*, 16-17.

³¹ Bk. Hilmi Halil, *Dirâsât fi’l-lisâniyyâtî’t-tatbikiyye* (İskenderiye: Dârü’l-Ma’rifeti’l-Câmi’iyye, 2003), 157-159; Hâfız İsmâîlî Alevî, *el-Lisâniyyât fi’s-sakâfeti’l-arabiyyeti’l-muâsıra* (Beyrut: Dârü’l-Kitâbî’l-Cedîd el-Müttahide, 2009), 174.

³² Ebü Ya’kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, nşr. Naîm Zerkûr (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1987), 168; es-Sagîr Ubeyd, “Melâmihi’l-menha’l-vazîfi fi’n-nahvi’l-arabî”, *Mecelletü’l-Umdeti’d-düveliyye fi’l-lisâniyyât ve tahlîli’l-hitâb* 3/3 (2019), 138.

³³ Abdîş ez-Zehrâ - Muhammed Bûar’âra, “Melâmihi’l-vazîfiyye fi’d-dersi’l-lugaviyyi’l-arabi’l-kadîm”, *Cüsûrû’l-Ma’rife* 6/4 (2020), 377.

³⁴ Giorgio Graffi, “European Linguistics since Saussure”, *The Oxford Handbook of the History of Linguistics*, ed. Keith Allan (Oxford: Oxford University Press, 2013), 479.

³⁵ Ahmed el-Mütevekkil, *el-Lisâniyyâtü’l-vazîfiyye: Medhal nazârî* (Beyrut: Dârü’l-Kitâbî’l-Cedîd el-Müttahide, 2010), 50.

Cürcânî'nin dil anlayışının işlevsel olduğu bütün eserlerinden hareketle söylenemez. Zira o, telif ettiği eserleri farklı gerekçelerle kaleme aldığı için bütün eserlerinde tek bir yaklaşımı takip etmemiştir. Sözelimi *el-Avâmil*, *el-Cümel* ve *el-Muktesid* gibi eserlerini daha çok pedagojik gerekçelerle telif ettiğinden bu eserlerinde yapısal veya biçimci bir yaklaşım sergilerken *Delâilü'l-i'câz*'da tamamen anlam temelli bir yaklaşım sergilemiştir. Zira o, Kur'an'ın i'câzını temellendirmek için yazdığı bu eserinde lafızcılar,³⁶ dil analizindeki çıkmazlarından dolayı sert bir şekilde eleştirmiş ve takip ettiği yöntemi de salt lafız karşıtlığı üzerine kurgulamıştır.

"Kişi, bilmeli ve aklında tutmalıdır ki kelimelerin anlamı, tek başına ve nahvin anlamlarından bağımsız olarak düşünülemez..."³⁷

Cürcânî'nin bu ifadesine göre kelimelerin tek başına bir anlamından söz edilemez. Kelimeler her ne kadar sözcüksel anlama sahip olsa da bir yükleme yani isnad ilişkisi olmadan anlamsız kabul edilir. Burada bir anlam ifade etmemesiyle kastedilen şey, sözcüksel anlamdan ziyade işlevsel anlamdır. Zira kelimeler birbirine yüklemlediği zaman aralarında dilbilgisel ilişkiler/işlevler gerçekleşir. İşlevsel dilbilim kuramcılarında Dik, Cürcânî ile benzer bir görüşe sahiptir. Dik'e göre dilin işlevlerden bağımsız olarak incelenmesinin bir değeri yoktur. Bu işlevlerin iletişimsel işlevler ya da dilbilgisel işlevler olması arasında bir fark yoktur. Zira Dik'e göre işlevler dikkate alınmadığı takdirde gerek tek başına sözcüklerin gerek biçimsel bir olgu olarak sözdizimin bir anlamından bahsedilemez.³⁸

Delâil eserinde biçimcileri sert bir dille eleştiren Cürcânî, sadece biçimle ilgili konularla ilgilenmediğini söyler.³⁹ Hatta Cürcânî, kafiye, cinas, secî gibi biçim ağırlıklı birçok meseleyi açıklarken daima işlev ve kullanıma vurgu yapar. Bu bağlamda o, A'sâ'nın bir beytini açıklarken şunları söyler:

"...Malumdur ki eğer "إِلَى ضَوْءِ نَارٍ مُتَحَرِّقَةٍ" (yanan ateşin ışığına) denilseydi bu hoş olmazdı ve beğenilmezdi. Bu, bozulan kafiyeyle dolaylı değildir. Aksine maksada ve duruma uygun düşmemesidir."⁴⁰

Cürcânî'nin bu ifadesinde açıkça anlaşılmaktadır ki şiirdeki edebi değeri belirleyen şey, biçimin aksine kullanım ve bağlamdır. Söz konusu tahlilde biçimci bir yaklaşım sergilenmiş olsaydı, edebi değerin düşmesi, maksat ve duruma uygunlukla değil kafiyeyle açıklanırdı. Ancak Cürcânî, işlevsel bir yaklaşım sergileyerek konuşmacının, sözü bağlamın gerektirdiği gibi yapılandırmasıyla açıklamıştır. Yine bir başka yerde daha çok biçimsel sanatlardan olan cinastan bahsederken bu konuda biçimci yaklaşımı tercih edenleri eleştirmiştir. Ona göre cinasa edebi değer katan özellik, biçimden ziyade anlam yani kullanımdır. Çünkü anlam, biçim üzerinde belirleyici bir role sahiptir.⁴¹ Dolayısıyla Cürcânî'ye göre kullanım veya işlev; cinas ve secî gibi biçimsel özellikleriyle ön plana çıkan edebi sanatların edebi değer ölçütlerindendir. Bunun nedeni, bu tarz sanatların kullanıma uygun düşmediği takdirde makbul olamayacağıdır. Yapının

³⁶ Bu çalışmada geleneksel Arap dili çalışmalarından bahsederken kullandığımız "biçimciler", Cürcânî'nin "lafızcılar" şeklinde tanımladığı kişilerdir.

³⁷ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, ts.), 410.

³⁸ Simon C. Dik, "Some Principles of Functional Grammar", *Functionalism in Linguistics*, ed. René Dirven - Vilém Fried (Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1987), 20/83.

³⁹ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 29-30.

⁴⁰ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 176.

⁴¹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâga*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire-Cidde: Dârü'l-Medenî, 1991), 8.

kullanımdan bağımsız olamayacağı düşüncesinden hareketle Cürcânî'nin karşı çıktığı şey, dilin, biçimsel yapıya indirgenerek hem kullanım hem yapıyla birlikte var olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesidir.⁴² Bu, işlevselciliğin temel kabullerinin başında gelir. Nitekim Martinet'e göre biçimsel bir yapı, ancak kullanım ve bağlamla birlikte anlamlı olur.⁴³

Yukarıda işlev, kullanım ve bağlamın sıkı bir ilişki içinde olduğunu ifade ettik. Cürcânî, her ne kadar *Delâil* eserinde bu kavramlardan bazılarını ya hiç kullanmamış ya da çok az kullanmış olsa da sık sık vurguladığı *anlam* kavramının bunlarla örtüştüğünü söyleyebiliriz. Zira gördüğümüz üzere onun sözdizim yaklaşımında kelimelerin sözcüksel anlamının bir değeri yoktur. Kelimeler tek başına her ne kadar sözcüksel bir anlama sahip ise de Cürcânî'ye göre anlamsız olmaları, bunların vaz' olundukları anlamı taşımamalarından ziyade bir kullanımı ifade etmemeleri yani işlevsiz olmalarıdır. Nitekim Cürcânî, edebi değer salt lafızdan ziyade anlamda olduğu ve anlamın da kullanım ve bağlam, yani işlev olduğuna dair şunu söyler:

"...“Fesâhat anlamdadır” sözümüzle kastettiğimiz şey, lafza “fasih” niteliğini kazandıran üstünlüğün lafızda değil anlamda olduğudur. Zira bu üstünlük, anlamdan ziyade lafızda olsaydı, lafız hakkında “bu fasihtir” dediğimizde bu fesahat her durumda onun için bir gereklilik olurdu. Ancak bilinmektedir ki durum bunun aksinedir. Zira görüyoruz ki bir lafız, bir yerde fesahatin en üst derecesinde iken aynı lafız sayısız yerde fesahate dair bir şey taşımaz. Durum bundan ibarettir.”⁴⁴

Cürcânî'nin ifadelerinden lafzın sabit olduğunu anlamaktayız. Zira Cürcânî, başka bir yerde 11 lafzın, dil koyucusu tarafından belirlenen anlamın dışına çıkamayacağını, dolayısıyla anlamının sabit olduğunu ifade eder.⁴⁵ Eğer bir şey sabitse ve bu şeyin üstünlüğünden bahsediliyorsa, bu üstünlük her durumda geçerli olmalıdır. Ancak Cürcânî'nin de belirttiği gibi, bir lafız bir yerde fasih iken başka bir yerde fasih olmayabilir. Dolayısıyla üstünlük, sabit nitelikte olan lafızda değildir. Cürcânî, üstünlüğü sözdizimine ve dolayısıyla anlama yükleyerek işlevsel ve pragmatik yaklaşımını gösterir. Zira Cürcânî'nin kastettiği anlam, lafızların sözlük anlamı değildir. Eğer sadece sözlük anlamını kastetmiş olsaydı, üstünlüğün sabit olan bir yapıda olmadığını söylemezdi. Çünkü lafızların sözlük anlamı, belirli bir biçim için konulmuş olup sabit niteliktedir. Anlamın farklılaşmasıyla fesahatin ortaya çıkması demek, bu anlamın kullanım ve bağlam olduğunu gösterir. Bağlamlar ve kullanımlar sınırsız olduğundan, dilsel bir yapı farklı kullanım ve bağlamlarda çeşitli anlamları ifade edebilir. Dolayısıyla kullanıma uygun olmayan bir lafız veya dizim fasih olamaz. Cürcânî'nin, konuşmacının rolünü vurgulayan ve işlevsel/pragmatik yaklaşımını gösteren şu ifadesi konuyu özetler: “Biz, şüphe olmayan bir bilgiyle öğrendik ki bizi ilgilendiren fesahat, dil koyucudan değil konuşmacıdan kaynaklanan bir üstünlüktür.”⁴⁶ Cürcânî'nin bu ifadesindeki konuşmacı rolü dikkate değerdir. Zira işlevsel ve kullanım temelli yaklaşımda konuşmacı faktörünün merkezi bir konumda olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim göstergebilimin bir türü olan edimbilim, *göstergelerin dil kullanıcılarıyla yani konuşmacılarla olan ilişkisini inceleyen disiplin*⁴⁷ olarak veya *dil kullanıcısını (konuşmacıyı) inceleyen disiplin*⁴⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Kullanım temelli yaklaşımda konuşmacı faktörüne merkezi bir konum verildiğine göre

⁴² Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 146.

⁴³ Martinet, *İşlevsel Genel Dilbilim*, 45.

⁴⁴ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 400-401.

⁴⁵ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 464.

⁴⁶ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 401.

⁴⁷ Levinson, *Pragmatics*, 1.

⁴⁸ Rudolf Carnap, *Introduction to Semantics* (Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press, 1948), 9.

Cürcânî'nin bu yaklaşıma sahip olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Cürcânî, *Delâil*'in birçok yerinde, anlamın, konuşmacı niyeti ile kullanıma bağlı olduğunu söyler.⁴⁹

Biçimsel özellikteki edebi sanatları açıklarken işlevsel yaklaşımını koruyan Cürcânî, lafızcuları eleştirdiği bir yerde dilin biçimsel yapısına ve kelimenin salt biçimsel bir birim olarak ele alınmasına yönelik açıklamaların anlamsız olduğunu düşünür. Bu tür bir yaklaşıma sahip olanları dar düşünceli ve basiretsiz olarak nitelendirir. Çünkü ona göre ne dilsel analizde ne de anlam ölçüsünde sadece biçim ve sesle sınırlı konuların bir değeri vardır.⁵⁰ Biçimcileri uzun uzadıya eleştiren Cürcânî, salt biçimci yaklaşımı çürük, sık ve taklide dayalı olarak değerlendirip bu tür yaklaşımların bir kanser hücrelerine benzediğini düşünür.⁵¹ O, anlamın "konuşmacının kastı" olduğunu söylerken bir nevi onun pragmatik yönüne vurgu yapar. Biçimi ise anlamın bir girdisi olarak görüp onun aracı rolüne dikkat çeker.⁵²

Cürcânî'ye göre kullanım ve işlevin, biçim üzerinde belirleyici bir rolü vardır. Zira, aynı kelimelerden oluşan ancak farklı sıralamalara sahip cümlelerde, her yapı kendine has bir niyet ve fayda taşır.⁵³ Bu niyet ve faydanın, kullanım ve işlev olduğunu söylememiz yanlış olmaz. Çünkü niyet, bir işlevi sağlamaya yönelik iken fayda, niyetin ortaya çıkardığı kullanımdır. İşlevsel yaklaşıma göre iletişimin birçok işlevi olmakla birlikte bunların en önemlisi bildirişimdir.⁵⁴ Bildirişim ise dil katılımcılarının niyetlerine ve kullanıma bağlı olarak gerçekleşir. Cürcânî de işlevsel yaklaşımın bu temel ilkelerinden farklı düşünmez. Ona göre haber yani bildirim, niyet ve

12 gayeden ibarettir.⁵⁵

İşlevsel yaklaşım, iletişimsel işlevleri doğal dil üzerinden açıklamaktadır. Örneğin, İşlevsel Dilbilgisi kuramı, yapı-kullanım ilişkisini doğal dillerin dilbilgisel organizasyonu ile açıklamayı hedefler.⁵⁶ Cürcânî de yapı (sözdizim) ve kullanım (anlam) arasındaki ilişkiyi daima doğal dilden hareketle değerlendirir. İşlevsel Dilbilgisi kuramı, doğal dile bağlılığı ilke olarak benimsemiş olsa da doğal dilin dilbilgisel organizasyonunda bazen biçimci bir yaklaşıma bürünebilmektedir. Ancak Cürcânî'nin *Delâil* eserinde yapı ve kullanım arasındaki ilişkiyi açıklayan örneklerin tamamı doğal dilden elde edilen verilere dayanmaktadır. Cürcânî, *Delâil* eserini Kur'an'ın i'câzını dilsel açıdan temellendirmek için yazdığından Kur'an'ın üslubuna bağlı kalmış ve bu üslubun da doğal dilin bir yansıması olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷ Ancak o, her ne kadar kullanıma ve doğal dile büyük önem verse de kendisinden önceki birçok dilsel çalışmanın ağırlıklı olarak biçim üzerine yoğunlaştığını belirtir.⁵⁸ Zaten onun; anlamın ve kullanımın önceliğini vurgulama çabasının nedenlerinden biri de budur.

Cürcânî'nin *Delâil* ve *Esrâr* eserlerinde, yer yer biçimci bir yaklaşım sergileyen Câhiz ve diğer dilcilerin eleştirileri ile Kādî Abdülcebbâr gibi kimselerin çelişkilerinin yer aldığı görülmektedir. Boyalık'ın Cürcânî hakkında "lafızcı anlayışa karşı amansız bir savaş başlatmış"⁵⁹ ifadesi, onun biçimciliğe karşı sergilediği tutumu yansıtmaktadır. Cürcânî, dilsel analizde biçim ve işlevi (lafız ve anlam) birbirinden tamamen ayırtıran biçimcilere karşı, kullanımı yani anlam ve bağlamı

⁴⁹ Örnekler için bk. Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 417, 530.

⁵⁰ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 109-110.

⁵¹ bk. Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 458, 468, 481.

⁵² bk. Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 365-366.

⁵³ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 177.

⁵⁴ Zeynel Kiran, *Dilbilim Akımları* (Ankara: Onur Yayınları, 1996), 161.

⁵⁵ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 528.

⁵⁶ J. Lachlan Mackenzie, "What is Functional Grammar?", *Actes du XV. Congrès international des linguistes*, ed. André Crochetière vd. (Québec: Les Presses de L'Université Laval, 1993), 1/95.

⁵⁷ bk. Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 240-241.

⁵⁸ bk. Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 255.

⁵⁹ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 28.

savunan işlevsel bir yaklaşım benimsemiştir. Bu dönemde yaygın olan yaklaşımlar, modern dilbilimdeki yaklaşımlarla benzerlikler taşımaktadır. Nitekim modern dilbilimdeki biçimci yaklaşımların temsilcileri genellikle mantıkçılar veya pozitivistler iken, işlevsel yaklaşımların temsilcileri gündelik dili önceleyen kişilerdir. Cürcânî'nin biçim ve işlev konusundaki yaklaşımı, en iyi şekilde sözdizim (nazm) teorisi ile ortaya konmuştur. Onun sözdizim teorisi, yapı-kullanım ilişkisinin işlevsel ve pragmatik boyutlarını gözler önüne sermektedir.

4. Cürcânî'nin İşlevsel Sözdizim Nazariyesi: Nazm

Cürcânî'nin sözdizim nazariyesini besleyen malzemelerin tamamına yakını *Delâil* eserinde yer almaktadır. Ancak yine de *er-Risâletü's-şâfiye* adlı eserinde sözdizime dair kısa pasajlar geçmektedir. Boyalık'a göre bu eser, Cürcânî'nin sözdizim teorisinin ilk açık işaretlerini içermektedir.⁶⁰ Öte yandan dilsel ve felsefi bir düşünceden hareketle işlevsel ve pragmatik bir yaklaşımla bu olgunun detaylı açıklaması *Delâil* eserine bırakılmıştır. "Dilsel ve felsefi" kaydı burada önem arz eder. Zira Cürcânî'nin *Delâil*'deki temel amacı, Kur'an'ın i'câzını temellendirmek olsa da o, doğrudan bu meseleye odaklanmak yerine daha çok i'câza kaynaklık eden sözdizim olgusunu dilsel ve felsefi açılardan destekleyecek teorik bir zemin oluşturmayı amaçlamıştır.⁶¹

Cürcânî'nin sözdizim teorisi, biçimci olmaktan ziyade işlevsel ve kullanım temellidir. Zira Cürcânî, "nazm" (dizim) kavramını açıklarken bunun, harflerin sıralaması yani sadece kelime sıralaması olmadığını ifade eder. Harflerin dizimi, anlama bağlı olmadığı için anlamsız ve işlevsizdir. Ancak kelimelerin dizimi yani sözdizim, anlamın gerektirdiği şekilde gerçekleşir. Anlamlar göz ardı edildiğinde, kelimelerin bir dizi haline getirilmesinin bir değeri yoktur. Bu nedenle sözdizim, rastgele bir yapı sıralaması olmadığı gibi, yalnızca biçimsel bir dizi olarak da görülemez.⁶² Kelimelerin cümle içerisinde rastgele dizilmemesi demek, bunların belirli bazı niteliklere ve duruma bağlı olduğunu gösterir ki bunlar, kullanım esnasında ortaya çıkar.⁶³

Cürcânî'nin sözdizim nazariyesinin işlev temelli olduğunu gösteren en önemli göstergelerden biri, bu kavramın tanımında ortaya çıkar. Ona göre sözdizim; "sözü, dilbilgisinin (nahvin) gerektirdiği şekilde sıralamaktır."⁶⁴ *Delâil*'in birçok yerinde söz konusu tanımla aynı anlamda kullanılan ve "nahvin anlamlarını gözetmek" (تَوْحِي مَعَانِي النَّحْوِ) şeklindeki ifadede geçen "nahvin anlamları", modern sözdizim kuramlarındaki "dilbilgisel işlevler" ile örtüşmektedir. Ona göre nahvin anlamları gözetilmeden kelimelerin birbiriyle birleşmeleri anlamsızdır.⁶⁵ Çünkü farklı ifade yollarıyla farklı anlamları ifade etmek, ancak sözdizim aracılığıyla sağlanır.⁶⁶ Dolayısıyla onun düşüncesinde sözdizim, dilbilgisi kurallarına uymak ve farklı anlamları ifade etmek üzere farklı ifade yollarına bağlı olmaktan ibarettir. Ancak ona göre bu ifade yolları, sayılamayacak kadar çoktur.⁶⁷ Cürcânî'nin bunları sınırsız görmesi, söz konusu anlamların birer işlev olduğu anlamına gelir. Zira bağlamların ve kullanımları bir sınırı yoktur. Kullanım dediğimiz olgu ise işlevden başka bir şey değildir.

Sözdizimin fesahat ve fesahatin ise i'câzın bir aracı olduğu düşüncesi, sözdizimin üstünlüğünün yalnızca yapı yönüyle olduğunu ima etmez. Sözdizimin sadece yapı açısından

⁶⁰ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 19.

⁶¹ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 111.

⁶² Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 49-50.

⁶³ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 52-53.

⁶⁴ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 81.

⁶⁵ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 420.

⁶⁶ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 81.

⁶⁷ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 87.

üstün görülmesi, biçimci bir yaklaşıma yol açar. Ancak üstünlük, sözdizimsel yapının; anlamın ve bağlamın gerekliliklerine uygun olarak düzenlenmesindedir. Bu durum, Cürçânî'nin işlevsel ve kullanım temelli sözdizim yaklaşımını benimsediğini gösterir. Nitekim Cürçânî, konuyla ilgili olarak şunu söyler:

“Sözdizimin, “nahvin anlamları” ile “farklı ifade yollarının farklı anlamları ifade etmesi”ne bağlı olduğunu öğrendikten sonra bil ki farklı ifade yollarının farklı anlamları ifade etmesi, sayılamayacak kadar çoktur. Yine şunu bil ki üstünlük, bizzat sözdizimin kendisinden [yapısından] değil, sözün oluşturulduğu gaye ve anlamlardan, bu anlamların birbirine göre aldığı konum ve kullanımdan kaynaklanır.”⁶⁸

Cürçânî'nin sözdizim teorisi iki temele dayanır. Bunlar; dilbilgisi kurallarına uygunluk ve kullanımdır. Öncelik derecesine göre baktığımızda kullanımın yani işlevin daha önde olduğunu söyleyebiliriz. Zira Cürçânî'ye göre dilbilgisel hatalardan kaçınmak, tek başına söze değer katmaz. Söze esas değeri katan şey, kelimelerin, kullanımın gerektirdiği şekilde sıralanmasıdır. Bir söz, eğer kullanım ve bağlamdan bağımsız, sıradan bir dizilişe sahip ise bu sözün edebi değerinden bahsedilemez. Söz, dilbilgisi kurallarına uygun olmakla birlikte, ancak kullanıma ve bağlama da uygun dizildiğinde üstün olur. Bu, Cürçânî'nin dilsel ifadede kullanım ve işlevi ne denli önemseydiğini gösterir. Nitekim konuyla ilgili olarak Cürçânî, şunu söyler:

“...Muhatabın bildiği bir şey hakkında bildirimde bulunmak doğru değildir. Bundan dolayı “kar soğuktur” ve “gök üzerimizdedir” demek caiz değildir. Zira bu zaten bilinmektedir. “Allah, ilahımızdır” ve “Muhammed, peygamberimizdir” sözleri ise iki yönlüdür: Birincisi, yaklaşma ve ibadet amacıyla söylenmesi; ikincisi, bunu bilmediği bilinen inkârcının, bilmediği bir şeyin kendisine bildirildiği kimsenin konumuna düşürülmesi için söylenmesi.”⁶⁹

Buradaki “kar soğuktur” ve “gök üzerimizdedir” gibi cümleler, dilbilgisi kurallarına uygun olmasına rağmen Cürçânî tarafından anlamlı kabul edilmez. Çünkü bu cümleler herhangi bir işlev sağlamaz. Ancak, “Allah, ilahımızdır” ve “Muhammed, peygamberimizdir” cümleleri, konuşmacının niyetine veya muhatabın durumuna göre belirli bir işlevi yerine getirdikleri için anlamlı kabul edilir. Cürçânî'nin benzer açıklamalardan hareketle Boyalık, Cürçânî'nin yönteminin, dilbilgisi ölçütünden kullanım ölçütüne yöneldiğini belirtir. Boyalık'ın ulaştığı sonuca göre bazı dilbilgisel kurallar kullanım ve bağlama göre değişebilir ve aynı kelimelerden ve dizimden oluşan bir cümle, bağlama göre farklı işlevler üstlenebilir. Bu nedenle anlamın nihai unsuru, bağlam yani kullanımdır. Dolayısıyla totolojik cümleler bile belirli bir işleve yönelik olduğu zaman yani bağlam ve kullanımla örtüştüğü zaman anlamlı olabilir.⁷⁰ Buna göre gerçeklik veya mantıksallık, anlamın yeter ölçüsü değildir. Anlamın nihai kriteri bağlam ve kullanım, yani işlevdir. Boyalık, bu düşünceden hareketle *Delâil* eserindeki genel dil olgularının açıklamalarının ve hatta sözdizim uygulamalarının pragmatik seviyede olduğunu belirtir.⁷¹ Sonuç olarak, Cürçânî'nin düşüncesine göre sözdizimsel bir yapı, dilbilgisi kurallarına uygun olmakla birlikte işlevsel olduğu sürece anlamlıdır.

⁶⁸ Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, 87. Sözdizimin, kelimeler arasındaki nahiv kurallarının gerektirdiği anlamları ve aynı zamanda farklı ifade yollarının işaret ettiği farklı anlamları arayıp bulmak olduğuna dair Cürçânî'nin benzer bir açıklaması için bk. Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, 525.

⁶⁹ Abdülkâhir el-Cürçânî, *Kitâbü'l-Muktesid fî şerhi'l-İzâh*, thk. Kâzım Bahr el-Mercân (Bağdat: Dârü'r-Reşid, 1982), 1/307. Ayrıca bk. Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 181.

⁷⁰ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 180-182. Ayrıca bk. Cürçânî, *Kitâbü'l-Muktesid*, 1/307-308.

⁷¹ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 183, 188-189.

Cürcânî'nin bahsettiği üzere sözdiziminde esas olan şey, hem dilbilgisi kurallarına uymak hem de kastedilen amaca hizmet etmektir. “Kastedilen amaç”; kullanım, bağlam ve işlevle yakından ilişkilidir. Dolayısıyla, amacın ve dilbilgisel işlevlerin/ilişkilerin göz ardı edildiği bir sözdizim yaklaşımı biçimci bir yaklaşıma götürür. Zira Cürcânî, biçimci bir sözdizim anlayışını tartışırken, bu yaklaşımın temelini, dilbilgisel işlevlerin (nahvin anlamları) ihmal edilmesine dayandığını ifade eder.⁷² Ona göre kelimeler, dilbilgisi kurallarına uygun bir şekilde dizilmesine rağmen herhangi bir işlevi sağlamadığı zaman bu dizim anlamsız olur. Örneğin “خَرَجَ زَيْدٌ” (Zeyd, çıktı) cümlesi, “Zeyd’in geçmiş zamanda çıkmış olduğunu” bildirmek için söylenmemişse anlamsızdır. Bu cümle, anlam ve işlevden ibaret olan nahvin anlamları gözetilerek söylendiği zaman bir anlam ifade eder, yani bildirim işlevi sağlar.⁷³

Bir kelime, dilbilgisel bir kategoriye dahil olabileceği gibi potansiyel olarak dilbilgisel bir işleve de sahip olabilir.⁷⁴ Bu işlev, sözdizimsel ve anlambilimsel olabileceği gibi edimibilimsel de olabilir. Boyalık’ın Cürcânî hakkında yaptığı “ifadenin gerçekleşmesinin temelinde, dilsel yapıların sözdizimsel ve anlambilimsel açıdan doğru olmasıyla birlikte bağlamsal gereklerin dikkate alınmasının bir gereklilik olduğu” şeklindeki tespiti, dilbilgisel işlevlerin sadece sözdizimsel ve anlambilimsel değil, aynı zamanda edimibilimsel işlevleri de içerdiğini göstermektedir. Aynı zamanda bu, dilbilgisel açıdan doğru olsa bile kullanımla ilgili bir işleve sahip olmayan sözdizimsel yapıların tam olarak anlamlı olamayabileceği anlamına gelir. Boyalık’ın kullandığı “pragmatik seviyedeki sözdizim” kavramı bunun göstergesidir. Zira *Delâil*’de “kullanım düzeyinde gerçekleşen sözdizim uygulamaları”na geniş bir yer verilmektedir.⁷⁵ Boyalık ayrıca, “bağlamsal sözdizim” ifadesini de kullanmaktadır. Bu ifade, cümledeki pragmatik işlevlerle örtüşmektedir. Ona göre bağlamsal sözdizim, kelimelerin sözdizimsel ve anlambilimsel işlevlerini değiştirmemekle birlikte sözün anlamına ek anlamlar katmaktadır ki⁷⁶ bu durum pragmatik işlevlerin sözdizimdeki rolüne işaret eder. Dolayısıyla bu tespit, dilbilgisel işlevlerin üç ayrımı olan sözdizimsel, anlambilimsel ve edimibilimsel işlevlere açık bir şekilde işaret etmektedir.

Cürcânî, sözdizimdeki değişikliklerden bahsederken bunlardan biri hakkında verdiği örnek, kelime sıralaması değişse de sözdizimsel ve anlambilimsel işlevlerinin değişmediği durum hakkındadır. Bu örnek; “ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا” (Zeyd, Amr’ı dövdü) cümlesinin “ضَرَبَ عَمْرًا زَيْدٌ” (Amr’i dövdü Zeyd) şeklinde söylenmesidir.⁷⁷ Bu iki cümlede kelime sıralaması değişse de kelimelerin sözdizimsel ve anlambilimsel işlevlerinde değişme yoktur. Her iki cümlede de özne ve nesne sözdizimsel işlevleri ile kılıcı ve erek anlambilimsel işlevleri aynıdır. Ancak, edimibilimsel işlevler değişmiştir. İşlevsel Dilbilgisi kuramındaki edimibilimsel işlevler açısından baktığımızda ikinci cümledeki “عَمْرًا” ögesinin odak⁷⁸ işlevini sağladığını söyleyebiliriz. Çünkü bu cümlede en önemli ve dikkat çeken öge “Amr” ögesidir. Bu öge, özne sözdizimsel işlevinden önce getirilerek pragmatik bir işlev sağlamıştır. Zeyd’in Amr’i dövdüğünü ifade eden olay durumu hakkında katılımcılar arasındaki pragmatik bilgi dikkate alınmıştır. İkinci cümle, dinleyicinin, dövülen kişinin kim olduğu konusundaki tereddüdünü düzeltmeye yöneliktir. Nesnenin takdim edildiği bu cümle, Zeyd’in kimi dövdüğü konusunda tereddütte olan veya yanlış bilgiye sahip olan

⁷² Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 360-361.

⁷³ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 412.

⁷⁴ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 184.

⁷⁵ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 188-189.

⁷⁶ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 204-205.

⁷⁷ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 106.

⁷⁸ Odak işlevi, en genel anlamda katılımcıların pragmatik bilgileri açısından en önemli ve göze çarpan bilgiyi temsil eder. bk. Dik, *Functional Grammar*, 149.

muhatapın bilgisini düzeltir. Cümleyi “fiil, fâil, mef’ûl” şeklindeki sıralamada değil de “fiil, mef’ûl, fâil” şeklindeki sözdizim sıralamasında işiten muhatap, dövülen kişinin Amr dışında herhangi biri olabileceği ihtimalinin olmadığını anlar. Kısacası işlevsel bir yaklaşımla meseleye eğildiğimizde, ikinci cümledeki “عَمْرًا” ögesinin odak edimbilimsel işlevini sağladığını söyleyebiliriz. Bu ögeye odak işlevinin yüklenmesini sağlayan şey ise, sözdizimdeki kelime sıralamasında yapılan değişikliktir. Benzer durum, “قَتَلَ الْخَارِجِيَّ زَيْدٌ” (Hâricîyi öldürdü Zeyd) ve “قَتَلَ زَيْدٌ الْخَارِجِيَّ” (Zeyd, hâricîyi öldürdü) cümleleri için de geçerlidir.⁷⁹ İlk cümlede mef’ûlün takdim edilmesi, mef’ûl olan hâricînin önemli ve dikkat çeken biri olduğunu ifade etmek içindir. Zira bu cümle, muhatap kitlenin beklenti hâlinde olduğu şeyin, kimin öldürdüğünden ziyade kimin öldürüldüğünü gösterir ve buna dikkat çeker. Bir önceki örnekte olduğu gibi bu ilk cümlede de “الْخَارِجِيَّ” ögesi, odak işlevini sağlar. Cürcânî’ye göre bu tarz cümlelerde görüldüğü gibi takdim işleminin bazen önem işlevini sağladığını bazen sağlamadığını söylemek doğru değildir. Ona göre belirli bir sözdizim sıralaması, Arapların kullanımında bir işlev için kullanılmışsa bu durum, her zaman geçerlidir. Buna göre o, takdimin, bazen bir kullanım ve işlevi sağlayabildiği gibi bazen de kafiye gibi salt biçimsel bir gerekçeden dolayı olabileceği düşüncesine karşı çıkar.⁸⁰ Dolayısıyla Cürcânî’ye göre sözdizimsel bir yapının sağladığı işlev ve kullanım, daima geçerli olan bir kural gibidir. Onun bu düşüncesi, İşlevsel Dilbilgisi kuramının belirlediği ve tipolojik yeterlilik ilkesi gereği bütüncül ve kapsayıcı nitelikteki edimbilimsel işlevlerle büyük ölçüde örtüşür. Çünkü edimbilimsel işlevlerde görüldüğü üzere belirli bir sözdizimsel yapı belirli bir işlev ve kullanıma yöneliktir.

Cürcânî’nin sözdizim yaklaşımının biçimsel değil işlevsel ve kullanım temelli olduğunu gösteren belirgin göstergelerden bir diğeri de dilbilgisel işlevlerden olan mübtedâ ile ilgilidir. Mübtedâ’nın kelime anlamı her ne kadar “başlanan” olsa da Cürcânî bu açıdan meseleye yaklaşmaz. O, biçimsel bir yaklaşımdan ziyade tamamen işlevsel bir yaklaşımla konuyu ele alır. Cürcânî’ye göre mübtedâ, sözdizim sıralamasında ilk sırada yer aldığı için mübtedâ değildir. Mübtedâ’yı dilbilgisel bir işlev kılan şey, cümlelerin başında gelmesi değil kendisine bir hüküm yüklendiği için yani hakkında konuşulduğu içindir.⁸¹ Bunun, cümlelerin başında veya sonunda olmasının bir önemi yoktur. O, konuyla ilgili olarak Ebû Temmâm’ın (öl. 231/846) لُعَابُ الْأَفَاعِي الْقَاتِلَاتِ (öl. 231/846) لُعَابُ لُعَابُ şeklindeki beytini örnek gösterir. Bu, sözdizimdeki kelimeler ile bu kelimelerin sıralamasını değiştirmeden nasıl farklı anlamlar çıkarılabileceğine iyi bir örnektir. İlk anlama göre لُعَابُ الْأَفَاعِي ifadesi mübtedâ, ikinci لُعَابُ ise haber kabul edilirse beytin anlamı şu şekilde olur: “Öldürücü yılanların salyası, onun salyasıdır”. Öte yandan لُعَابُ الْأَفَاعِي ifadesi haber, ikinci لُعَابُ ise mübtedâ kabul edildiği takdirde beytin anlamı şöyle olur: “Onun salyası, öldürücü yılanların salyasıdır”. Cürcânî’ye göre ilk anlam, sözdizimdeki standart öge sıralaması esas alınarak çıkarılmış olup şairin kastettiği anlama ters düşer. Bu, bir anlamda sadece biçimin esas alındığı bir çözümlemedir. Halbuki ona göre şairin kastı, övdüğü kişinin kaleminin mürekkebinin yılanların salyasına benzetmektir. Bu ise, لُعَابُ الْأَفَاعِي ifadesinin mübtedâ yapıldığı çözümlemeden çıkarılamaz. Buna göre şairin kastını doğru bir şekilde yansıtan ikinci çözümlemedir.⁸² Cürcânî, dilbilgisel işlevlerin standart yapısına göre kabul edilen sözdizimsel yapıların, konuşmacının kastını tam olarak ifade edememesi ihtimaline dikkat çeker. Bu nedenle tam ve doğru anlam için, sözdizimin yüzey

⁷⁹ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 107-108.

⁸⁰ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 110-111.

⁸¹ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 189-190; Cürcânî, *Kitâbü'l-Muktesid*, 1/223.

⁸² Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 371-372.

yapısının ötesindeki derin yapı ele alınmalıdır.⁸³ İşte tam da bu noktada edimbilimsel işlevler devreye girer. Edimbilimsel işlevler, diğer iki işlev gibi yüzey yapıda tezahür eden işlevler olmayıp derin yapıda ortaya çıkan işlevlerdir ve bunlar, kullanım ve bağlamla ilgilidir.

Cürcânî'nin dil anlayışını en iyi yansıtan *Delâil* eseri, dilsel yapı ile kullanım arasındaki ilişki incelenir. Temel vurgusu, sözdizimin dilbilgisel işlevlerle olan ilişkisidir. Bu işlevler hem sözdizimsel hem de anlambilimsel olmanın yanı sıra, doğrudan kullanımla ilgili edimbilimsel işlevleri de içerir. Cürcânî, sözdizimsel ve anlambilimsel işlevlerle ilgili birçok kural ve kavramdan bahsetmiş olsa da edimbilimsel işlevlere karşılık gelen kavramları bulmak zordur. Ancak o, daha çok anlambilimsel işlevler bağlamında sözdizim ve kullanım arasındaki ilişkilere sıkça vurgu yapar. Boyalık'ın belirttiği gibi Cürcânî *Delâil*'de pragmatik düzeydeki dil olgularını açıklar.⁸⁴ Cürcânî, sözün üstünlüğünü sözdizimdeki nahvî anlamlarla açıklasa da bu, üstünlük için yeterli bir ölçüt değildir. Nahvin anlamları anlamındaki dilbilgisel ilişkiler, sözdizimsel yapının varlığı için zaten bir zorunluluktur. Öyleyse nahvin anlamlarında, bağlamın yani işlev ve kullanımın gerektirdiği şekilde alternatif vecihler arasından en uygun olanının gözetilmesiyle edebi değer sağlanır.⁸⁵ Kanaatimizce bu tespit son derece yerindedir. Zira Cürcânî'ye göre, nahvî anlamlar yani sözdizimsel ve anlambilimsel işlevler önemli olsa da bunlar bir sözün edebi değerini belirlemede yeterli değildir. Sözdizimsel ve anlambilimsel işlevler, bir ifadenin anlamlı olması için temel bir gerekliliktir. Ancak bir sözün fasih olmasını sağlayan şey, bu iki işlevin bağlamın gerektirdiği şekilde uygun bir ifadeyle kullanılmasıdır. Başka bir deyişle, sözdizimsel ve anlambilimsel işlevler belirli bir bağlamda işlevsel olarak kullanıldığında fasih olacaktır. Bu işlev ve kullanımlar genel hatlarıyla İşlevsel Dilbilgisi kuramı tarafından formüle edilmiştir. Boyalık'a göre Cürcânî, bu yaklaşımıyla dilbilgisindeki cümle yapısının ötesine işaret etmektedir. Bu yaklaşım, yüzey yapıdan derin yapıya veya sözdizimsel ve anlambilimsel işlevlerden edimbilimsel işlevlere geçişi ifade eder. Kısaca, Cürcânî'ye göre sözdizimsel ve anlambilimsel işlevler, sözdizim için zorunludur. Sözün değerini belirleyen şey, dil yapısının kullanımı ve bağlama uygunluğudur. Bu ise sözdizimdeki bir ögenin pragmatik işlevi olduğunu gösterir.

Biçimsel paradigmada, sözdizim, anlambilim ve edimbilimin özerk oluşu vurgulanırken, işlevsel paradigma, bu bileşenlerin özerk olmadığını savunur. Özellikle İşlevsel Dilbilgisi ve benzeri kuramlar, biçimin anlamdan bağımsız olmadığını, aksine iletişimin pragmatik belirleyicilerine duyarlı olduğunu öne sürer. Dolayısıyla bir biçim, yalnızca anlamın varlığına göre değer kazanır. Her ne kadar Cürcânî, sözdizimin biçimsel yönünden ziyade anlamsal yönünü ön plana çıkarma konusunda aşırıya kaçsa da onun radikal işlevselciler gibi biçimi tamamen göz ardı ettiğini söylemek doğru değildir. Cürcânî'nin düşüncesinde sözdizim, sadece biçimin veya kullanımın değil, her ikisinin de bir temsili olarak değerlendirilir. Bu bağlamda sözdizim, hem biçimin hem de anlamın (kullanım) uyumuyla değer kazanır. İşlevsel yaklaşımın temel ilkeleri doğrultusunda Cürcânî de anlamdan bağımsız bir biçimi önemsiz kabul eder. O, Kur'an'ın i'câzını sözdizimle açıklarken bu olgunun sadece biçimsel anlamda lafızların sıralanmasıyla ilgili olmadığını aksine lafızlar arasındaki anlam uyumundan kaynaklandığını söyler.⁸⁶

Cürcânî'nin anlayışında, dilbilgisel işlevlere ve kullanımın gerekliliklerine uygunluk, sözdizime anlamsal veya işlevsel bir nitelik kazandırır. Cürcânî'nin hem sözdizim hem de dil genelindeki yaklaşımı bu ilkelerle uyumludur. Nitekim Boyalık'ın da belirttiği üzere, Cürcânî'nin

⁸³ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 145.

⁸⁴ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 183.

⁸⁵ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 206.

⁸⁶ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 46.

yapı-kullanım ilişkisine dair kullanım boyutuna dair yaklaşımları, II. Wittgenstein, Strawson, Austin ve Searle gibi gündelik dil filozoflarının temsil ettiği çizgiye yakındır.⁸⁷

Sonuç

Modern dilbilimsel yaklaşımlar ışığında geleneksel Arap diltçilerinden Cürçânî'nin dil anlayışının ele alındığı bu çalışmada dilbilimde işlevsel ve biçimci olmak üzere iki temel yaklaşımın olduğu tespit edildi. Biçimci yaklaşım, dil analizinde, dilin kullanım esnasında sağladığı işlevden ziyade dilin biçimsel özelliklerinden hareket eder. Bu yaklaşımın geleneksel Arap dili çalışmalarındaki karşılığı, lafızcılar olarak nitelendirdiğimiz ve edebi eleştiri, Kur'an'ın i'câzı, metin çözümlemesi gibi konularda ağırlıklı olarak dilin biçimsel özelliklerini ön plana çıkaran yaklaşımlardır. Cürçânî, dilin, yapı-kullanım birlikteliğiyle var olan bir sistem olduğu gerçeğini yeteri kadar dikkate almayan biçimci yaklaşıma karşı güçlü bir mücadeleye girişmiştir. Ancak onun bu mücadelesi, bütün dil çalışmalarında görülen bir mücadele değildir. O, daha çok pedagojik gerekçelerle yazdığı *el-Avâmil*, *el-Cümel* ve *el-Muktesid* gibi eserlerinin genelinde biçimsel nitelikte bir yapısal yaklaşım sergilemişse de *Delâilü'l-i'câz*'ın tamamında ve *Esrârü'l-belâğa*'nın ise başlarında işlevsel bir yaklaşım sergilemiştir. Cürçânî'yi *Delâil* eserinde güçlü bir kullanım temelli yaklaşıma sevk eden şey, hem kendi dönemindeki hem de kendinden önceki dil çalışmalarının büyük bir kısmının biçimci bir nitelikte olmasıdır. Özellikle Kur'an'ın i'câzı konusunda biçimci yaklaşımın çıkmazlarının farkında olan Cürçânî, i'câz olgusunun yani fesahatin ancak sözdizimle açıklanabileceğini savunmuş, bu sözdizim anlayışının ise kesinlikle salt biçimsel olamayacağını vurgulamıştır.

Cürçânî'nin *Delâil* özelindeki hem genel dil anlayışı hem de daha sınırlı bir konu olan sözdizim anlayışının işlevsel ve kullanım temelli olduğunu gösteren birçok gösterge vardır. Bunlar, iletişimsel işlevler ve dilbilgisel işlevler olmak üzere iki temelde ele alınabilir. Dilin temel işlevinin bildirişim olduğunu ve dilsel yapının konuşmacı ile dinleyici arasındaki durumsal bilgiye göre şekillendiğini benimsemesi, onun genel dil anlayışının işlevsel olduğunu gösterir. Öte yandan sözdizim nazariyesini dayandırdığı *meânî'n-nahv* (nahvin anlamları) olgusu, sözdizim bileşenleri arasındaki karşılıklı ilişkiler ve işlevlerden başka bir şey değildir. Daha çok sözdizimsel ve anlambilimsel işlevlere karşılık gelen dilbilgisel ögeler (ör. mübtedâ, haber, hâl vb.), Cürçânî'nin *meânî'n-nahv* tanımlamasına karşılık gelse de o, bunun da ötesindeki dilbilgisel işlevleri kastetmiştir. Bu işlevler, pragmatik işlevler olup belirli sözdizimsel bir yapının, kullanımla ilgili hangi işlevleri sağladığını gösterir. Bunun en açık göstergelerinden biri, Cürçânî'nin, dilbilgisi kurallarına uygun olsa bile kullanımla ilgili bir işleve sahip olmayan sözdizimsel yapıyı anlamsız kabul etmesidir. Bu durum, Cürçânî'nin işlevsel ve kullanım temelli yaklaşımının en açık göstergelerinden biridir. Bütün bunlardan hareketle şunu söyleyebiliriz ki Cürçânî, özellikle *Delâil* eseri bağlamında, dilsel analizde biçimciliğe karşı çıkarak işlevsel ve kullanım temelli bir yaklaşımı benimsemiş ve bu doğrultuda, sözdizimin kullanımdan kesinlikle bağımsız olamayacağını ve her ikisinin karşılıklı bir ilişki içinde olduğunu savunmuştur. Bu ise, modern dilbilim yaklaşımlarından işlevsel yaklaşımla örtüşmektedir.

⁸⁷ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 162.

A Functional Approach to 'Abd al-Qâhir al-Jurjânî's Theory of Syntax

Citation: Çiçek, Hüseyin – Araz, Mehmet Ali Kılav. "A Functional Approach to 'Abd al-Qâhir al-Jurjânî's Theory of Syntax", *Artuklu Akademi* 12/1 (Jun 2025), 1-23. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1629847>.

Extended Abstract

Before 20th century modern linguistics, although many serious studies were conducted on Arabic and other eastern and western languages, the foundations of linguistic studies in terms of systematic approaches were laid only with Saussure. Saussure, as the founder of modern linguistics, saw language as a system in itself and a set of relations within this system, making it a necessity for linguistic analysis to be systematic. Among these systematic approaches, functional and formalist approaches are settled at two different poles. The formalist approach considers only the structural components of language in language analysis and does not pay enough attention to the communicative functions, usage and context of language. On the other hand, the functional approach focuses on the communicative roles, use and context of language in language analysis, arguing that the structure of language can only be evaluated together with its function. The fact that the functional approach considers usage along with linguistic structure shows that it is closely related to the discipline of pragmatics. Considering the fact that the phenomenon of language is not a purely formal structure and that the structure is in a close relationship with usage, the importance of the functional approach can be better understood. The aim of this study is to explain al-Jurjânî's understanding of language, one of the traditional Arabic linguists, based on the principles of the functional approach, one of the modern linguistic approaches. It is possible to see al-Jurjânî's (d. 471/1078-79) functional understanding of language in his work *Dalâ'il al-I'jâz*. In his works other than *Dalâ'il*, he does not deal with syntax with a detailed functional approach. However, his approach to syntax from the beginning to the end of *al-Dalâ'il* is purely functional and usage-based. The functional approach fundamentally recognizes the significance of formal structure while maintaining that structural analysis remains incomplete without concurrent consideration of linguistic function. This theoretical paradigm operates on two distinct yet interrelated levels of analysis. At its broadest scope, the functional approach systematically incorporates not only the structural constituents of language but also their communicative purposes, pragmatic applications, and contextual determinants. More specifically, at the level of grammatical analysis, this approach concentrates on the functional relationships and syntactic roles that linguistic elements assume within sentential structures. These grammatical functions essentially represent the dynamic relational properties and operational roles that constituent elements acquire within the syntactic configuration. Within the present investigation, we shall conduct a comprehensive analysis of al-Jurjânî's linguistic framework through this dual functional lens, examining both the macro-level communicative dimensions and micro-level grammatical relations inherent in his theoretical construct. He frequently mentions the communicative functions of language in general and its functions in terms of grammatical relations (*ma'ânî al-nahw*) in a narrow sense. However, it cannot be said that al-Jurjânî's understanding of language is functional in all his works. Because he wrote his works for different reasons, he did not adopt a single approach in each of them. In *al-Dalâ'il*, which he wrote to justify the *i'jâz* of the Qur'an, he harshly criticized the formalist for their impasse in linguistic analysis and based his method on anti-formalist. Maintaining his functional approach even when explaining the literary arts with formal characteristics, al-Jurjânî criticizes the formalist and finds their explanations regarding the formal structure of language and the word as a purely formal unit meaningless. According to al-Jurjânî, usage and function have a determining role on form. In sentences consisting of the same words but in different orders, each structure contains a unique intention and benefit. It would be correct to say that this intention and utility is usage and function. As with al-Jurjânî's general understanding of language, his syntax theory is a functional and usage-based approach rather than a formalist one. Explaining the concept of "nazm" (syntax), al-Jurjânî states that it is not merely the ordering of letters or words. The arrangement of letters is meaningless and dysfunctional because it is not dependent on meaning. However, the arrangement of

words, i.e. syntax, is realized as required by the meaning. When meanings are ignored, the arrangement of words into a sequence has no value. Therefore, syntax is not a random sequence of structures, nor can it be considered as a purely formal sequence. The fact that words are not randomly arranged in a sentence indicates that they depend on certain qualities and circumstances, and these are revealed in the course of use. The most important element showing that al-Jurjānī's theory of syntax is function-based can be seen in the definition of this concept. According to him, syntax is "the ordering of words as required by grammar." The term "ma'ānī al-nahw", which is used in many parts of al-Dalā'il, coincides with "grammatical functions" in modern syntax theories. According to him, the combination of words without considering grammatical functions is meaningless. From this point of view, it can be said that al-Jurjānī's syntax theory is based on two foundations. These are conformity to grammatical rules and usage. According to the degree of priority, we can say that function is more prominent. For, according to al-Jurjānī, avoiding grammatical mistakes alone does not add value to the utterance. What adds real value to a word is the ordering of words as required by usage. If a word has an ordinary order that is independent of usage and context, one cannot speak of its literary value. A word is superior only when it is arranged in accordance with usage and context, even if it conforms to the rules of grammar.

Kaynakça

- Alevî, Hâfız İsmâîlî. *el-Lisâniyyât fi's-sakâfeti'l-ârabîyyeti'l-muâsıra*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedîd el-Müttahide, 2009.
- Alevî, Hâfız İsmâîlî - Velîd Ahmed el-Anâtî (ed.). *Esiletü'l-luga Esiletü'l-lisâniyyât*. Rabat-Cezayir-Beyrut: Dârü'l-Emân - Menşûrâtü'l-İhtilâf - Dârü'l-Arabîyye li'l-Ulûm, 2009.
- Asutay, Muhammet Mücahit. "Arapça İsim Cümlesinde Sözdizim ve Anlamsal Yoruma Bir Bakış". *Nüsha* 21/52 (2021), 217-232. <https://doi.org/10.32330/nusha.910678>
- Aydın, Bünyamin. "Yeni Halilcilik Kuramının Temel Kavramları Üzerine Bir İnceleme". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/2 (2021), 1149-1174. <https://doi.org/10.33420/marife.977411>
- Bal, Yusuf Ziya. *Bir Kuram Olarak Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Nazım Düşüncesi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Boyalık, M. Taha. *Dil, Söz ve Fesâhat: Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Sözdizimi Nazariyesi*. İstanbul: Klasik, 2017.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. nşr. Abdüsselâm Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 7. Basım, 1998.
- Carnap, Rudolf. *Introduction to Semantics*. Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press, 3. Basım, 1948.
- Carter, Michael G. "An Arab Grammarian of the Eighth Century A. D.: A Contribution to the History of Linguistics". *Journal of the American Oriental Society* 93/2 (1973), 146-157. <https://doi.org/10.2307/598889>
- Cürcânî, Abdülkâhir. *Delâilü'l-i'câz*. nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.
- Cürcânî, Abdülkâhir. *Esrârü'l-belâga*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire-Cidde: Dârü'l-Medenî, 1991.
- Cürcânî, Abdülkâhir. *Kitâbü'l-Muktesid fî şerhi'l-Îzâh*. thk. Kâzım Bahr el-Mercân. 2 Cilt. Bağdat: Dârü'r-Reşîd, 1982.
- Dik, Simon C. *Functional Grammar*. ed. Ger J. de Haan - Wim Zonneveld. Dordrecht: Foris Publications, 3. Basım, 1981.
- Dik, Simon C. "Some Principles of Functional Grammar". *Functionalism in Linguistics*. ed. René Dirven - Vilém Fried. 20/81-100. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1987.
- Dik, Simon C. *The Theory of Functional Grammar: Part 1: The Structure of the Clause*. ed. Kees Hengeveld. Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 2. Basım, 1997.
- Givón, Thomas. "On the Intellectual Roots of Functionalism in Linguistics". *Functional Approaches to Language*. ed. Shannon T. Bischoff - Carmen Jany. 248/9-29. Berlin: De Gruyter Mouton, 2013.
- Graffi, Giorgio. "European Linguistics since Saussure". *The Oxford Handbook of the History of Linguistics*. ed. Keith Allan. 469-484. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Güceyüz, İsa (ed.). *Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Dil ve Edebiyat Anlayışı*. Ankara: Fecr, 2022.

- Halil, Hilmi. *Dirâsât fi'l-lisâniyyâtî't-tatbikiyye*. İskenderiye: Dârü'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, 2003.
- Harder, Peter. "Structure and Function: A Niche-Constructional Approach". *Functional Approaches to Language*. ed. Shannon T. Bischoff - Carmen Jany. 248/71-106. Berlin: De Gruyter Mouton, 2013.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Hasâ'is*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2008.
- Kerimoğlu, Caner. *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi, 2. Basım, 2014.
- Kınar, Kadir. "Abdulkahir el-Cürcânî'nin Nazm Teorisi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/13 (2006), 65-101.
- Kıran, Zeynel. *Dilbilim Akımları*. Ankara: Onur Yayınları, 2. Basım, 1996.
- Levinson, Stephen C. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Mackenzie, J. Lachlan. "What is Functional Grammar?" *Actes du XV. Congrès international des linguistes*. ed. André Crochetière vd. 1/95-106. Québec: Les Presses de L'Université Laval, 1993.
- Marogy, Amal E. *Kitâb Sibawayhi: Syntax and Pragmatics*. Leiden-Boston: Brill, 2010.
- Martinet, André. "Functional Grammar". *Concise History of the Language Sciences: From the Sumerians to the Cognitivists*. ed. E.F.K. Koerner - R. E. Asher. 290-295. Cambridge: Pergamon, 1995.
- Martinet, André. *İşlevsel Genel Dilbilim*. çev. Berke Vardar. İstanbul: Multilingual, 1998.
- Mîzâb, İsmâhen. "el-Kitâb li Sibeveyhi -Mukârebe vazifiyye-". *Luga-Kelâm* 6/3 (2020), 238-246.
- Mütevekkil, Ahmed. *el-Lisâniyyâtü'l-vazîfiyye: Medhal nazarî*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedîd el-Müttahide, 2. Basım, 2010.
- Mütevekkil, Ahmed. *el-Vazâ'ifü't-tedâvüliyye fi'l-lugati'l-arabiyye*. Dârülbeyzâ: Dârü's-Sakâfe, 1985.
- Mütevekkil, Ahmed. *Mine'l-bünyeti'l-hamliyye ile'l-bünyeti'l-mukevviniyye: el-Vazîfetü'l-mefûl fi'l-lugati'l-arabiyye*. Dârülbeyzâ: Dârü's-Sakâfe, 1987.
- Nichols, Johanna. "Functional Theories of Grammar". *Annual Review of Anthropology* 13 (1984), 97-117.
- Rifat, Mehmet. *Dilbilim ve Göstergebilimin Çağdaş Kuramları*. İstanbul: Düzlem Yayınları, 1990.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb. *Miftâhu'l-ulûm*. nşr. Naîm Zerzûr. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1987.
- Sibeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân. *el-Kitâb*. thk. Muhammed Kâzım el-Bekkâ. 6 Cilt. Beyrut: Menşûratü Zeyni'l-Hukûkiyye ve'l-Edebiyye, 2015.
- Şensoy, Sedat. *Abdülkahir el-Cürcânî'de Anlam Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Thomas, Margaret. *Formalism and Functionalism in Linguistics: The Engineer and the Collector*. New York-London: Routledge, 2020.

Ubeyd, es-Sagîr. “Melâmihü'l-menha'l-vazîfi fi'n-nahvi'l-'arabî”. *Mecelletü'l-`Umdeti'd-düveliyye fi'l-lisâniyyât ve tahlîli'l-hitâb* 3/3 (2019), 121-149.

Zehrâ, Abdîş - Bûar'âra, Muhammed. “Melâmihü'l-vazifiyye fi'd-dersi'l-lugaviyyi'l-'arabî'l-kadîm”. *Cüsûrü'l-Ma'rife* 6/4 (2020), 368-381.